

УДК 316.472:316.475-058.56

Роксолана Климків

ВПЛИВ МІЖСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМИН ОСІБ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯ

Проблемі міжособистісної взаємодії працівників кримінально-виконавчої інспекції (КВІ) та осіб, які відбувають покарання з випробуванням, на жаль, досі не приділялось уваги. Проте для ефективного, якісного й успішного відбування покарання з випробуванням необхідно як працівникам КВІ, так і особам, які відбувають покарання з випробуванням, визначити моделі взаємодії, що відбуваються між ними, а також сформувані просоціальні взаємини, які б унеможливили антисоціальну поведінку даної категорії осіб.

Основним завданням дослідження виступає аналіз теоретичних підходів вітчизняних і зарубіжних учених до проблеми міжособистісної взаємодії у контексті формування просоціальних взаємин осіб, які відбувають покарання з випробуванням.

Аналіз сучасних наукових джерел свідчить про те, що значний внесок у дослідження міжособистісної взаємодії зробили такі вчені, як В. Агеєв (психологія міжособистісних і міжгрупових стосунків), О. Бодальов (особистість і спілкування), Л. Гозман (психологія емоційних стосунків), Є. Головаха, Н. Паніна (психологія людських взаємин), О. Єршов (міжособистісні конфлікти у колективі), М. Коган (проблема міжсуб'єктних стосунків), Я. Коломинський (психологія взаємовідносин у колективі), В. М'ясищев (психологія стосунків), М. Обозов (психологія міжособистісних стосунків), Б. Паригін (соціально-психологічний клімат у колективі), Є. Руденський (спілкування як взаємодія соціальних суб'єктів), М. Савчин (міжособистісні стосунки), В. Трусков (психологія міжособистісного впливу й оцінювання), Є. Цуканова (психологічні труднощі міжособистісного спілкування) та ін.

Метою статті є дослідження теоретичних підходів шляхів формування міжособистісної взаємодії осіб, які відбувають покарання з випробуванням.

Для задоволення численних потреб особа, що відбуває покарання з випробуванням, постійно вступає у взаємодію з іншими людьми і соціальними групами, які є носіями певних знань, умінь, традицій і цінностей.

Аналіз науково-психологічних джерел свідчить про те, що феномен міжособистісної взаємодії як соціального-психологічного явища відображений у працях В. Бехтерева, О. Бодальова, Н. Гришиної, Л. Долин-

ської, Т. Дуткевич, А. Єршова, С. Максименка, Л. Матяш-Заяц, В. М'ясищева, Н. Обозова, О. Поддякова, Н. Чепелевої та ін. [11].

Дослідження проблеми взаємодії має у психології давню традицію. Інтуїтивно легко допустити безсумнівний зв'язок, який існує між спілкуванням і взаємодією людей, однак важко розвести ці поняття і тим самим зробити експерименти більш точно орієнтованими. Частина дослідників просто отожднює спілкування і взаємодію, інтерпретуючи і те, й інше як комунікацію у вузькому сенсі слова (тобто як обмін інформацією), інші розглядають відносини між взаємодією і спілкуванням як відношення форми деякого процесу і його змісту [4]. На думку Н. Гапон, взаємодія – це взаємозалежний обмін діями, скерованими на реалізацію спільної діяльності [2].

У зарубіжній соціальній психології існують теорії, які пояснюють процеси взаємодії особистості:

1) теорія обміну Дж. Хоуманса, Дж. Тібо, Г. Келлі: люди взаємодіють одне з одним на основі свого власного досвіду, враховуючи можливі винагороди та витрати у процесі взаємодії;

2) символічний інтеракціонізм Дж. Міда, Г. Блумера: поведінка людей стосовно одне одного і предметів навколишнього світу визначається значущістю для особистості, тобто людина надає певні значення та смисли предметам, процесам та іншим людям і відповідно до основних характеристик цих значень реагує на прояви зовнішнього впливу;

3) етнометодологія Г. Гарфінкеля: предметом вивчення є прийняті на віру правила, які регулюють взаємодію між людьми; визначають, коли доцільно щось сказати чи промовчати, пожартувати чи ухилитися від насмішки, делікатно завершити розмову тощо; задаються суспільством, передаються з покоління в покоління та можуть змінюватися відповідно до суспільних вимог;

4) психоаналітична теорія З. Фрейда: на міжособистісну взаємодію між людьми значною мірою впливають поняття, які були засвоєні в ранньому дитинстві, та конфлікти, що були пережиті в цей період; значний вплив на поведінку чинить підсвідомий рівень особистості;

5) управління враженнями Е. Гофмана: соціальні ситуації нагадують драматичні спектаклі, в яких люди-актори намагаються створювати, розігрувати і підтримувати позитивні враження;

6) структурний функціоналізм Т. Парсонса: в основі соціальної діяльності лежать міжособистісні взаємодії, які виступають структурними елементами цього процесу, на них будується людська поведінка та діяльність;

7) трансактний аналіз Е. Берн: взаємодія – контактування трьох структурних елементів особистості: дорослий, дитина, батько; крім того, вводиться поняття “гра” як структурний компонент взаємодії та

поняття “сценарій”, відповідно до якого людина поводить себе тим чи іншим чином [5].

У вітчизняній соціальній психології поняття “взаємодії” досліджували багато вчених. Г. Андреева розглядає взаємодію як форму організації конкретної діяльності людей. Вважається, що саме за умови введення взаємодії у певну спільну діяльність розкривається її зміст. О. Корнеєва аналізує соціальну взаємодію через механізми соціального становлення особистості – конформізм і поняття формуючого середовища. О. Ільїна, С. Ємець описують взаємодію через інтеракцію. Суть такої позиції полягає в тому, що сукупність індивідів, що знаходяться у психічній взаємодії, створює соціальну групу, і ця взаємодія зводиться до обміну різними уявленнями, почуттями, бажаннями та психічними переживаннями.

Дослідження В. Куниціна, Н. Казаринова, В. Погольша присвячені міжособистісному спілкуванню, де міжособистісна взаємодія виступає структурним елементом і визначається різними рольовими рівнями спілкування [5].

Слід зазначити, що, за Є. Руденським, поняття “взаємодія” є систематичним, стійким виконанням дій, спрямованих на те, щоб викликати відповідну реакцію партнера, що, у свою чергу, породжує реакцію людини, яка впливала. Таке тлумачення потребує певного уточнення, оскільки має дещо узагальнений характер та нечітко відображає психологічну суть терміна. Точніше визначення цього поняття дає В. Тихонович, згідно з яким “взаємодія” виражає характер і зміст відносин між індивідами та соціальними групами як носіями якісно різних видів діяльності, котрі відрізняються за своїми статусами і ролями [11].

У Новому тлумачному словнику української мови (укладачі В. Яременко, О. Сліпушко) слово “взаємодія” визначається як взаємний зв'язок між предметами у дії, а також як погоджена дія між ким-небудь. Очевидно, що це визначення не розкриває необхідні нам психологічні значенні нюанси. Необхідну інформацію дають психологічні словники. Так, у словнику за редакцією А. Петровського термін “міжособистісна взаємодія” розглядається у вузькому значенні, як система взаємозумовлених індивідуальних дій, пов'язаних циклічною причинною залежністю, за якої поведінка кожного з учасників є одночасно і стимулом, і реакцією на поведінку решти [11]. Доцільно зазначити, що до структури взаємодії входять: суб'єкти взаємодії, взаємний зв'язок, взаємний вплив один на одного, взаємні зміни суб'єктів спілкування. При цьому взаємодія складається з дій, які визначають: діючий суб'єкт; об'єкт дії чи суб'єкт, на який спрямовано вплив; метод дії чи спосіб використання засобів впливу; реакцію індивіда, на якого впливають чи результат дії (Є. Руденський) [11].

За В. Тихоновичем, взаємодія, із суб'єктивного боку, ґрунтується на взаємних очікуваннях людей, тобто на взаємному передбачуванні відповідної поведінки, включаючи відносини соціальної солідарності, які можуть набувати форм емоційно-чуттєвих, духовних і власне поведінкових і, у найрозвиненішій стадії, якостей соціальної згуртованості, що передбачає усвідомлення групових цілей та дій, орієнтованих на їх досягнення. На думку В. Соловієнко, ефективність взаємодії людей суттєво залежить від впливу психологічного чинника, зокрема їх ставлення один до одного; психологічної та практичної готовності до співпраці; індивідуально-психологічних особливостей людей [11].

Людину із суспільством пов'язує розгалужена система зв'язків. Основними їх елементами є суб'єкти зв'язку, предмет зв'язку – те, з приводу чого здійснюється зв'язок, і механізм свідомого регулювання взаємин між суб'єктами. Конкретний зв'язок відбувається у формі контакту і власне взаємодії, але контакт є першою сходинкою реальної взаємодії. Він може бути і самотійним явищем, яке у взаємодію не переростає. Такий контакт поверхневий, швидкоплинний, позбавлений системи споріднених дій суб'єктів один з одним. Власне взаємодія є систематичними, регулярними діями суб'єктів, спрямованими один на одного, що мають на меті викликати відповідну реакцію, яка зумовлюватиме нову реакцію того, хто здійснює вплив [10]. За тлумаченням О. Скрипченко, взаємодія – це процес безпосереднього чи опосередкованого впливу суб'єктів (об'єктів) один на одного, що породжує їхню взаємозумовленість і взаємозв'язок між ними [3].

На думку Л. Орбан-Лембрик, взаємодія – це взаємозалежний обмін діями, організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності. Під час взаємодії відбувається обмін діями, зароджуються спорідненість, координація дій обох суб'єктів, а також стійкість їх інтересів, планування спільної діяльності, розподіл функцій тощо. За допомогою дій відбуваються взаємне регулювання, взаємний контроль, взаємовплив, взаємодопомога. Це означає участь кожного учасника взаємодії у розв'язанні спільного завдання з відповідним коригуванням своїх дій, врахуванням попереднього досвіду, активізацією власних здібностей і можливостей партнера. Спілкуючись, обмінюючись інформацією, людина виробляє форми і норми спільних дій, організовує і координує їх. Це забезпечує уникнення розриву між комунікацією і взаємодією [10]. Міжособистісна взаємодія – це така форма соціальних відносин, у яких здійснюється безпосереднє спілкування окремих індивідів. М. Обозов вважає поняття

“взаємодія” родовим щодо таких його видів, як “взаємовідносини”, “взаємодопомога”, “взаєморозуміння”, “взаємовплив” тощо [8].

Найповніше міжособистісні відносини представлені у працях О. Бодальова [1], у яких вони аналізуються як соціальна перцепція. У цьому контексті взаємодія суб’єктів представлена з точки зору взаєморозуміння індивідів. Іншим напрямом дослідження міжособистісних відносин є та їх сторона, що пов’язана з емпатією й атракцією. Тут зверталась увага на властивості привабливості у процесі взаємодії, які детермінуються або внутрішніми характеристиками об’єкта симпатії, або його соціально-рольовим статусом [9]. У визначені практичної сторони міжособистісних відносин розглядалися різні стилі поведінки суб’єктів стосовно одне одного [7].

Щодо успішності діяльності важливо звернути особливу увагу на те, що науковці розрізняють два основні типи міжособистісної взаємодії, а саме: співпрацю (кооперацію) і суперництво (конкуренцію). Так, Т. Усатюк зазначає, що, зважаючи на низку суб’єктивних та об’єктивних чинників, взаємодія людей може мати полярний характер – від кооперації до конкуренції. Цьому може сприяти згода чи незгода суб’єктів взаємодії, надання ними переваги пристосуванню чи опозиції. Як наслідок, така взаємодія здатна набувати позитивного чи негативного характеру. При цьому кооперація означає координацію зусиль учасників. Отже, можна зробити висновок про те, що кооперація і співробітництво (як соціальні процеси, які полягають в узгодженні діяльності індивідів, груп для досягнення загальної мети, незалежно від її характеру) підвищують результативність групової взаємодії, а конкуренція та змагання (як соціальні процеси, що відображають зіткнення і протилежних інтересів індивідів, груп або прагнення до задоволення однакових інтересів за допомогою засобів, якими інші групи чи індивіди хочуть реалізувати власні інтереси), навпаки, знижують результативність групової взаємодії [9].

На думку В. Кручек, поняття “міжособистісне спілкування”, “міжособистісна комунікація” і “міжособистісна взаємодія” близькі за змістом, однак вказують на різноманітні аспекти спілкування. Семантика слів словосполучення “міжособистісна взаємодія” привертає увагу, по-перше, до дій індивідів стосовно один одного, коли на перший план висуваються діючі особи, по-друге, до того, як люди співвідносять свої цілі й організують їх досягнення, тобто як досягається взаємність між учасниками спілкування [6]. Міжособистісна взаємодія – інструментально-технологічна сторона спілкування; взаємні дії учасників спілкування, спрямовані на співвіднесення мети кожної зі сторін і організацію їх досягнення у процесі спілкування [6].

Людина за своєю природою налаштована на міжособистісну взаємодію, до якої її спонукають потреби у приєднанні, контролі та відкритості (В. Шутц). Приєднання трактується як бажання бути залученим до товариства, виокремленим серед інших, перебувати в центрі взаємодії. Залежно від набутого в дитинстві досвіду приєднання доросла людина в ситуації взаємодії може демонструвати одну з таких моделей поведінки:

– *субсоціальність*: людина уникає контактів, оскільки не здатна ризикувати, боїться бути ігнорованою; уникнення може набувати різних форм: відмова від участі у соціальних контактах, формальна соціальна поведінка, імітація спілкування;

– *надсоціальність*: людина шукає товариства (оскільки не терпить самотності), використовуючи такі форми взаємодії, як нав'язування контакту, привернення до себе уваги, демонстрація своєї влади;

– *соціальність* – здатність до контактів з іншими людьми, а також добре самопочуття поза товариством [10].

Серед різноманітних поведінкових форм у міжособистісній взаємодії найбільшу увагу соціальних психологів привертають деструктивні форми взаємодії, конфліктна взаємодія, взаємодія на основі дружби і любові, альтруїстична поведінка у взаємодії [10].

На думку В. Москаленко, в міжособистісний зв'язок суб'єктів взаємодії тісно вплетено їх психологічні властивості. У процес міжособистісної взаємодії включено, як мінімум, дві людини, і кожна з них є активним суб'єктом. У взаємодію вступають два суб'єкти, кожен із яких ставить перед собою певні цілі, обирає засоби для їх досягнення, оцінює результати [7].

Отже, у процесі відбування покарання з випробуванням особи, які перебувають на обліку в КВІ, безпосередньо вступають у взаємодію з працівниками інспекції. Для досягнення результатів, які ставлять перед собою працівники пенітенціарної служби, необхідно чітко вибудувати ефективний міжособистісний взаємозв'язок між особою, яка відбуває покарання з випробуванням, та працівником інспекції. Важливим для працівника КВІ є ідентифікація та розуміння моделі поведінки взаємовідносин, якою володіє особа, що перебуває на обліку, адже, обираючи для себе субсоціальну модель поведінки, засуджений може уникати контактів з інспектором, виявляти формальну соціальну поведінку, що, у свою чергу, може привести до скоєння ним адміністративних правопорушень, нового чи повторного злочину та “неефективного” відбування покарання. Загалом, аналізуючи особистий досвід проходження служби в КВІ, доходимо висновку, що для осіб, які відбувають покарання з випробуванням, характерне відмежування себе від спілкування з інспектором, що, у свою чергу,

призводить до негативних наслідків. При даному виді відбування покарання особа, що перебуває на обліку в інспекції, активно взаємодіє не лише з членами своєї сім'ї, друзями, колегами по роботі та навчанню, але й з особами, які могли брати разом із нею участь у злочині чи провокувати її до нього. Ось чому важливим є побудова таких міжособистісних взаємовідносин, при яких особа, яка відбуває покарання з випробуванням, могла б не підтримувати участь у негативних антисоціальних зв'язках та самотійно вибудувувати для себе нову просоціальну поведінку.

Посилання:

1. *Бодалев, А. А.* Восприятие и понимание человека человеком / *А. А. Бодалев.* — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. — 200 с.
2. *Гапон, Н. П.* Соціальна психологія / *Н. П. Гапон.* — Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. — 368 с.
3. Загальна психологія / [Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін.]. — К. : Либідь, 2005. — 464 с.
4. Зарубежная социальная психология XX столетия : теоретические подходы / [Г. М. Андреева, Н. Н. Богомолова, Л. А. Петровская]. — М. : Аспект Пресс, 2001. — 288 с.
5. *Кривохижа, Л. В.* Методологія дослідження особливостей соціальної взаємодії службовців підрозділів міністерства надзвичайних ситуацій України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpip/1/2010_28/Krivoihi.pdf
6. *Кручек, В. А.* Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування / *В. А. Кручек.* — К. : НАКККіМ, 2011. — 302 с.
7. *Москаленко, В. В.* Особливості дослідження соціалізації особистості в інтерсуб'єктній парадигмі / *В. В. Москаленко* // Соціальна психологія. — 2009. — № 6 (38). — С. 22—36.
8. *Обозов, Н. Н.* О трехкомпонентной структуре межличностного взаимодействия / *Н. Н. Обозов.* — М. : Педагогика, 1981. — С. 80—92.
9. *Обозов, Н. Н.* Психология межличностных отношений / *Н. Н. Обозов.* — К. : Лыбидь, 1990. — 192 с.
10. *Орбан-Лембрик, Л. Е.* Соціальна психологія / *Л. Е. Орбан-Лембрик.* — К. : Академвидав, 2003. — 446 с.
11. *Савчин, М. В.* Педагогічна психологія / *М. В. Савчин.* — К. : Академвидав, 2007. — 424 с.

References (transliterated and translated):

1. *Bodalev A.* Vospriyatiye i ponimaniye cheloveka chelovekom (Perception and understanding of a human by a human). Moscow, 1982. 200 p.
2. *Gapon N.* Sotsialna psikhologiya (Social psychology). Lviv, 2008. 368 p.
3. *Skrypchenko O., Dolynska L., Ohorodniychuk Z.* Zahalna psykhologhiya (General psychology). Kyiv, 2005. 464 p.
4. *Andreyeva G., Bogomolova N., Petrovskaya L.* Zarubezhnaya sotsialnaya psikhologiya XX stoletiya : yeoreticheskiye podkhody (Foreign social psychology of the twentieth century). Moscow, 2001. 288 p.
5. *Kryvokhyzha L.* Metodolohiya doslidzhennya osoblyvostey sotsialnoyi vzayemodiyi sluzhbovtziv pidrozdiliv ministerstva nadzvychnaynykh sytuatsiy Ukrayiny (Research methodology of features of officials units social interaction of the Ministry of Emergencies of Ukraine). — [Electronic resource]. — Mode of access : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpip/1/2010_28/Krivoihi.pdf

6. *Kruchek V.* Psykholoho-pedahohichni osnovy mizhosobystisnoho spilkuvannya (Psychological and pedagogical foundations of interpersonal communication). Kyiv, 2011. 302 p.
7. *Moskalenko V.* Osoblyvosti doslidzhennya sotsializatsiyi osobystosti v intersub'yektniy paradyhmi (Features of socialization study in intersubjective paradigm) // *Social psychology*, 2009, № 6 (38). P. 22-36.
8. *Obozov N.* O trekhkomponentnoy strukture mezhlichnostnogo vzaimodeystviya (About three-component structure of interpersonal relations). Moscow, 1981. P. 80-92.
9. *Obozov N.* Psikhologiya mezhlichnostnykh otnosheniy (Psychology of interpersonal relations). Kyiv, 1990. 192 p.
10. *Orban-Lembryk L.* Sotsialna psykholohiya (Social psychology). Kyiv, 2003. 446 p.
11. *Savchyn M.* Pedahohichna psykholohiya (Educational psychology). Kyiv, 2007. 424 p.

Стаття надійшла до редакції 22.07.2013

Р. Клымків

**Влияние межличностного взаимодействия на формирование
просоциальных взаимоотношений лиц, отбывающих наказание с испытанием**

Статья посвящена исследованию понятия взаимодействия и межличностного взаимодействия как факторов, влияющих на формирование просоциальных взаимоотношений лиц, отбывающих наказания с испытанием. Проанализированы имеющиеся в источниках подходы к определению понятия “взаимодействие” и “межличностное взаимодействие”. Определена структура взаимодействия личности, а также типы межличностных отношений. Автор делает вывод, что в процессе отбывания наказания испытуемого лица, находящихся на учете в криминально-исполнительной инспекции (КИИ), непосредственно вступают во взаимодействие с работниками инспекции. Для достижения результатов, которые ставят перед собой работники пенитенциарной службы, необходимо четко выстроить эффективную межличностную взаимосвязь между лицом, отбывающим наказание с испытанием, и сотрудником инспекции. Важным для работника КИИ является идентификация и понимание модели поведения взаимоотношений, которой владеет лицо, находящееся на учете, ведь, выбирая для себя субсоциальную модель поведения, осужденный может избегать контактов с инспектором, проявлять формальное социальное поведение, что, в свою очередь, может привести к совершению им административных правонарушений, нового или повторного преступления и “неэффективного” наказания.

Ключевые слова: взаимодействие, межличностное взаимодействие, лицо, отбывающее наказание с испытанием, просоциальные взаимоотношения.

R. Klymkiv

**The Influence of Interpersonal Cooperation on the Formation
of Prosocial Relations of Individuals Serving Probation Sentence**

The article focuses on the research of the notion of interaction and interpersonal cooperation as factors that influence the formation of prosocial relations of individuals serving probation sentence. The author analyses the current approaches to the definition of the terms “interaction” and “interpersonal cooperation”. The structure of personal interaction as well as types of interpersonal cooperation is defined. The author concludes that the test persons enduring the punishment and registered in the criminal inspection, directly interact with the employees of the inspection. In order to achieve the results that are set by prison service workers it is important to clearly build an effective interpersonal relationship between the person enduring the punishment and inspecting officer. It is important for the criminal in-

spection employee to identify and understand patterns of relationships behaviour of a registered person, because, choosing a subsocial model of behavior convicted can avoid contacts with the inspector and to display formal social behaviour that in its turn can lead him to committing an administrative offense, new or another one and “inefficient” punishment.

Key words: interaction, interpersonal interaction, person serving probation sentence, pro-social relationships.

Рецензент – доктор філософських наук,
професор Н. П. Гапон